

Birinci Kişi Katılımı Bağlamında Mehmet Âkif Ersoy'un Eserlerinde Kanıtsallığın Görünümü¹

Marking of Evidentiality in the Context of First Person Participation in the Works of Mehmet Âkif Ersoy

Melike ÜZÜM²

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 06.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1105450

Atıf / Citation: Üzüm, M. (2022). "Birinci Kişi Katılımı Bağlamında Mehmet Âkif Ersoy'un Eserlerinde Kanıtsallığın Görünümü" *ODÜSOBİAD*, Gönüllerde Akif, Dillerde Hürriyet Özel Sayı, 73-90, Doi: 10.48146/odusobiad.1105450

Öz

Türk dillerinde kanıtsallık, bilinçli bir özne ya da alıcı tarafından (birinci kişi dahil) bilgiye dolaylı şekilde ulaşıldığına atıfta bulunarak ifade edilir. Kanıtsallığın alt ulamı dolaylılık ise Türk dillerindeki görünümüne göre kendi içinde üçe ayrılır: *algısalılık, çıkarımsallık, aktarımsallık*. Ancak dillerde birinci kişi ile kanıtsal kullanımında farklı anlam alanları ya da kişiye göre kanıtsal seçimi gibi durumlar ortaya çıkar. Birinci kişi bağlamında kanıtsal kullanımına alanyazında kısaca yer verilerek konuşucunun farkında olmadığı durumlar anlam alanıyla örneklendirilir: *Uyu-muŞkanıtsal-um¹.kişi*. Bunun dışında Türk dilinin farklı dönemlerine ait yazılı dil malzemesinde kanıtsallığın birinci kişi bağlamında hangi durumlarda kullanıldığı, eylemlerin anlamı nasıl etkilediği ve bu kullanımların kanıtsallığın ulamlarıyla ilişkisi incelenmeyi beklemektedir. Bu konuya dikkat çekmek ve diller arası incelemelere katkı sağlamak amacıyla bu çalışmada, Mehmet Âkif Ersoy'un eserlerinden oluşan derlem çerçevesinde birinci kişi ile kanıtsallık işaretleyicileri - *mİş/İmİş* kullanımları ele alınmıştır.

İncelemede, eylemlerin kılış özellikleri, eylem sınıflandırmalarına göre olay ya da içsel durum eylemi olup olmamaları ve eylemin istemli veya istemsiz gerçekleşme durumu örnekler üzerinden anlam bilimsel ve edim bilimsel yaklaşımla tartışılmıştır. Bir sınıflandırma önerisi geliştirilerek derlemede belirlenen kullanımlar, konuşucunun bilinç durumuna göre altı alt başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak özellikle edebî eserlerde kanıtsallığın görünümü ve bir üslup özelliği olarak hangi durumlarda kullanımına başvurulduğu sorgulanmıştır. Kullanım örneklerinin tarandığı derlemin oluşturulmasında, metinlerin diyalog içermesi ve konuşma diline yakın olması ölçüt olarak kabul edilmiştir.

İnceleme sonucunda, birinci tekil ve çoğul kişi tercihinin anlamın ortaya çıkmasında etkili olduğu, özellikle birinci tekil kişi ile kullanımlarda geniş bir anlam alanının işaretlenebildiği görülmüş, kontrol eksikliği ve bilinç dışı katılım gibi konuşucunun dolaylılığı tercih ettiği bilince dayalı durumlar ve edimsel olarak ironi, nesnellik vb. anlamlardaki kullanımlar tespit edilmiştir. Derlemede birinci çoğul kişiyle kanıtsal kullanımı, önermenin sorumluluğunu alma ve anlatımı güçlendirme amacıyla tercih edilen bir üslup özelliği olarak yorumlanmıştır. Sözlük birimlerin özellikleri değerlendirildiğinde ise çoğunlukla istemsiz gerçekleşen ve içsel durum eylemlerinin kullanıldığı bulgusuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanıtsallık, Dolaylılık, Birinci Kişi, Bilinç Dışı Katılım, Mehmet Âkif.

Abstract

*In Turkic languages, evidentiality is expressed by referring to access to information in an indirect way by a conscious subject or receiver (including the first person). Under evidentiality, indirectivity is divided into three subcategories based on the corpus of Turkic languages: perceptual, inferential, and reportive evidentiality. However, in languages, situations such as different semantic domains or evidential selection according to the person are observed in the use of evidential in the first person. The emergence of the meaning "outside of speaker's awareness" in the first person context is included in the literature: *Uyu^{sleep}-muŞ^{evidential}-um^{1stperson-singular}*. "I have slept". Otherwise, in which cases evidentiality is used in the context of the first person in written language belonging to different periods of the Turkic languages, how verbs affect meaning and the relationship of these uses with the categories of evidentiality are waiting for the investigation. In order to draw*

¹ The research for this paper was made possible by a grant from the Alexander von Humboldt Foundation.

² Dr. Öğr. Üyesi, Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz, Başkent Üniversitesi, Ankara, e-mail: melikeuzum@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2338-8066>

attention to this topic and contribute to cross-language studies, in this study, the use of first-person and evidential markers -miş/imiş is discussed within the framework based on the corpus consisting of Mehmet Âkif Ersoy's works.

In the analysis, the characteristics of the verbs in terms of actionality, whether they are an event or an internal state action according to the verb classification, and the volitional or non-volitional realization of the action are discussed through examples with a semantic and pragmatic approach. A classification proposal was developed and the uses determined in the corpus were evaluated under six sub-headings depending on the state of the speaker's consciousness. In addition to these, especially in literary works, the occurrence of evidentiality and the situations in which it is used as a stylistic feature were questioned. Containing dialogue and being close to spoken language were accepted as criteria in the creation of the corpus.

As a result of the analysis, it has been revealed that the choice among the first person singular and plural is effective in the emergence of the meaning, and a wide range of meanings can be marked, especially in the use of the singular first person. Depending on conscious situations, the speaker prefers indirective markers in the cases of lacking in control and unconscious participation, and pragmatically irony, objectivity, etc. meanings and uses have been determined. In the corpus, the use of the first person plural with evidential is interpreted as a preferred stylistic feature in order to strengthen objectivity and expression. Considering lexicon preference, it was seen that mostly non-volitionality and internal state actions were used.

Keywords: Evidentiality, Indirectivity, First-Person, Unconscious Participation, Mehmet Âkif.

Giriş

Kanıtsallık ulamı altında ele alınan bilginin kaynağı Türk dillerinde çeşitli araçlarla işaretlenebilmektedir. Özellikle Türk dillerinde tipolojik olarak dilbilgisel kanıtsalların bulunması ve Orhon Yazıtları'ndan itibaren kanıtsalların kullanımının takip edilebilmesi gibi nedenlerden dolayı incelemelerde Türk dilleri dikkat çeker. Türk dillerinde kanıtsallık, genel hatlarıyla dolaylılık altında *algısal*, *aktarımsal* ve *çıkarımsal* şeklinde üçe ayrılır (Johanson, 2000a; 2018). Kanıtsallar birincil olarak bilginin kaynağını işaretlemekle birlikte Türkçede özellikle edebî eserlerde hiciv, şüphe, övgü, lakaytlık gibi anlamları da edimsel düzeyde işaretleyebilmektedir (bk. Slobin ve Aksu, 1982).

Alanyazında kanıtsalların anlamsal alanlarına ve hangi ulam altında sınıflandırılabilirliğine, metin türlerine göre kullanımlarına ya da Türk dilleri arasındaki benzerliklere odaklanılır (Johanson, 2000a; 2003; 2018; Csato, 2000; Dwyer, 2000; Kılıç, 2005; Corcu Gül, 2010; Straughn, 2011; Rind Pawlowski, 2014; Demir, 2012; Simon, 2018; Tuğlacı, 2020; Aslan Demir, 2022). Diller arası incelemelerde kanıtsallığın altında ele alınan diğer bir konu ise kanıtsalların farklı kişilerle kullanımında ortaya çıkan anlamlar ve kanıtsal tercihidir. Çünkü kanıtsallar birlikte kullanıldıkları kişiye göre kanıtsallığın farklı ulamlarını işaretleyebilmekte ve kaplamaları değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca kanıtsalların birinci kişi ile kullanımında ortaya çıkan anlam alanları ya sadece birinci kişide görülebilir ya da o dilde o anlam alanı işaretlenmez (Aikhenvald, 2004, s. 219). Kanıtsallığı kapsamlı bir şekilde ele alan Aikhenvald (2004, s. 220) birinci kişinin birinci el olmayan ya da görsel delillere dayanmayan ifadelerde hangi tür işaretleyicileri tercih ettiğini sorgulayarak farklı anlamların ortaya çıktığını belirtir: *kasıtsız* (non-intentional), *irade dışı* (non-volitional), *kontrol eksikliği* (lacking in control) ve *olanların farkına varma* (awareness of what is happening). Bunları Aikhenvald 'birinci kişi etkisi' (first person effect) olarak nitelendirir. Türkçe üzerine yapılan incelemelerde birinci kişi ile ilgili olarak çıkarımsallığın altında 'farkına varma' (awareness) anlamının ortaya çıktığına dikkat çekilir (Slobin ve Aksu, 1982, s. 192). Fakat bu anlamlar kanıtsalla birlikte kullanılan eylemin özelliklerine ve bağlama göre değişiklik gösterir. Bu açıdan yazılı ve sözlü dilde kanıtsalların kullanımında ortaya çıkan anlamların, anlamsal kaplamalarının (extension) ve tercih edilen eylemlerin incelenmesi Türkçedeki kanıtsallık sisteminin işleyişi hakkında yeni bulgular sunacaktır. Alanyazına katkı sağlamak amacıyla bu çalışmada, kanıtsallığın birinci kişide görünümü Mehmet Âkif'in eserlerinden oluşan bir derlemde hareketle değerlendirilecektir.

Mehmet Âkif'in manzum ve mensur eserlerine bakıldığında, halk dilinden unsurlara yer vermenin yanı sıra özellikle İstanbul konuşma diline dayanan, sade, anlaşılır bir dil tercih ettiği görülür (bk. Küçük, 2014, s. 95; Demir, 2010, s. 880-881). Bu sadeleşme zamanla daha da artar ancak yapaylığa kaçmaz. Sade bir dil kullanımıyla ilgili ölçütleri arasında verilen 'halkın lisani ve yaşayan Türkçe' ifadesi benimsediği dil anlayışını açıkça gösterir (Uluçay, 2014, s. 26-27). Diğer yandan Âkif sadece nesir türündeki yazılarında değil, şiirlerinde de toplumsal konuları ele alarak kendi görüşlerini açıklamak için eserlerini araç olarak kullanır. Bu nedenle bir üslup özelliği olarak eserlerinde diyaloglara sıkça rastlanır. Ayrıca eserlerinde

toplumun bir parçası olarak topluma seslenişi ve karakterleri konuşturması, görüşlerini paylaşması, halk deyişlerine yer vermesi, gerçekliğe dayanan kurgusallığı gibi anlatım özellikleriyle dönemin dilinin farklı temsillerinden örnekler sunar (bk. Parlatır 1986; Şahin 2021). İnceleme verisi olarak seçilmesinde de kısaca dilinin sadeliği ve eserlerinin diyaloglar içermesi temel oluşturur.

İncelemede, Mehmet Âkif'in eserlerinde birinci kişide kanıtsallığın hangi bağlamlarda, hangi sözlük birimlerle kullanıldığına ve kullanımlarda ortaya çıkan anlam alanlarına odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı, kanıtsallık incelemelerine birinci kişi bağlamında Türkçedeki kullanım alanları ve sınırlılıklar açısından veri sağlanmanın yanı sıra Âkif'in eserlerini dilbilimsel yaklaşımla değerlendirerek dilini ve üslubunu çözümlemeye yönelik bulgulara erişmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın, Türk dilinin farklı bir dönemini temsil eden dil malzemesine dayalı olarak edebî eserlerde kanıtsallığın birinci kişi ile kullanımlarında hangi anlam alanlarının ortaya çıktığına yönelik art zamanlı ve eş zamanlı incelemeler için ön bulgular sunması açısından alana katkı sağlaması beklenmektedir.

Yöntem ve Veri

Bu çalışma, derlem temelli bir incelemeye dayanır. İncelenen veri, Mehmet Âkif Ersoy'un Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından elektronik ortama taşınan ve TBMM tarafından yayımlanan eserlerinden oluşmaktadır. Dilbilgisel kanıtsallık işaretleyicileri *-mlş* ve *Imlş*'in birinci kişi ile kullanımları bu derlem içinde belirlenmiş, sınıflandırılarak anlam bilimsel ve edim bilimsel yaklaşımla incelenmiştir. Sınıflandırmada, Aikhenvald'in (2004) diller arası incelemelerinde belirlediği durumlar dikkate alınmış ancak derlemdeki kullanımlara göre yeni bir anlamsal sınıflandırma önerilmiştir. Tespit edilen kullanımları kapsamlı bir şekilde ele alabilmek amacıyla konuşucunun olaya katılımdaki bilinç durumu, istemli ya da istemsiz olması ve ortaya çıkan anlamın kanıtsallığın alt ulamalarıyla ilişkisi ayırıcı ölçütler olarak belirlenmiştir (bk. Slobin ve Aksu 1982, s. 188, 197). Bu çerçevede inceleme üç aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle, bağlam içinde kanıtsalın önermeye kattığı anlam, konuşucunun katılımcı olarak önermesel olayda yer alıp almaması, bilinç durumu ve ifadeyle arasındaki mesafe tartışılmıştır. İkinci aşamada ise kanıtsalla birlikte kullanılan eylemin kılınış değeri Johanson'un (1971; 2016) görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve eylemin anlam alanı açıklanmıştır. Eylemlerin anlamsal sınıflandırılmasında ise Goddard'ın (2008) ve Aikhenvald'in (2004) diller arası incelemelerle ortaya koyduğu görüşler temel alınmıştır. Bu görüşlere dayanarak eylemler kendi içinde 'anlamsal sınıflandırma', 'kılınış' ve 'istem/kontrol edilebilirlik' olarak üç başlık altında değerlendirilmiş ve tablo üzerinde sunulmuştur. Anlamsal sınıflandırma 'olay ya da hareket', 'oluş ve varlık bildiren (durum eylemleri)', 'mental eylemler³', 'tecrübe etmeye dayalı eylemler' alt ulamlarından oluşur. Kılınış açısından ise *başlangıç dönüşümlü*, *bitiş dönüşümlü* ve *süreci vurgulayan* olarak sınıflandırılmıştır. Son ölçüte göre ise eylemin irade, bilinç ya da istem açısından sözlüksel anlamı ve kanıtsalla ortaya çıkan anlamı yorumlanmıştır. Verilen örneklerden hareketle son olarak kanıtsalların diğer ulamlarla ilişkisi, kaplamsal ve eylemle ortaya çıkan anlam alanı arasındaki ilişki tartışılmıştır. Çalışmada, birinci tekil ve çoğul kişi ile kanıtsal kullanımı arasında fark olup olmadığını sorgulayabilmek amacıyla bu konular ayrı ayrı ele alınmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Türk Dillerinde Kanıtsallık

Kanıtsallar, önermeye temel oluşturan konuşucunun bilgisinin kaynağını, başka bir ifadeyle bilgiye nasıl ulaştığını işaretleyen dilsel unsurlardır. Türk dillerinde kanıtsallık, dolaylılığın bildirimi olarak ortaya çıkar. Birinci kişinin doğrudan kanıta erişimi durumunda bile dolaylılık işaretleyicileri kullanılabilir: *Bunun tadı güzelmiş*. Bu tür kullanımlarda, konuşucu doğrudan tecrübe ettiği durumu 'bilinçli bir özne tarafından bilgiye erişildi' şeklinde işaretler (bk. Johanson 2018). Bu nedenle Johanson (2000a, s. 65-66) Türk dillerinde kanıtsallığı *dolaylılık* (indirectivity) altında sınıflandırır ve üçe ayırır: *aktarımsal kullanım* (reportive uses) 'Misafir gelmiş (annem dedi)', *çıkarımsal kullanım* (inferential uses)⁴ 'Misafir gelmiş (kapının önünde ayakkabılar var)', *algısal ya da tecrübeye dayalı kullanım* (perceptive or experiential uses) 'Yemek tuzluymuş (tadına baktım)'.

Türk dillerinde dolaylılık bildiren dilbilgisel araçlar sınırsonrasılık (postterminality) işaretleyicileri ve kopuyla oluşturulmuş parçacıklardır (copular particles). Birinci tür işaretleyiciler *mlş* (<*bis-*

³ Önermesel tümleçlerle birlikte kullanılabilen *iste-*, *bil-*, *düşün-* vb. eylemler bu grupta yer alır (Goddard, 2008, s. 73).

⁴ Dolaylılığın altında özellikle çıkarımsallık farklı şekillerde değerlendirilir. Çıkarımsal kanıtsallık belirli ipuçlarına (pure reflection, signs) göre mantık yürütmeye dayanır; bilginin temeli soyut düşüncedir (Johanson, 2000a).

"olgunlaşmak"), *GAN* (<ka:n- "doymuş, dolmuş, tamamlanmış vb.") ve *IB-DİR* (<*B tur-ur); ikinci tür işaretleyiciler *ermiş*, *erken*, {-y)-mİş} ya da *i-miş* şeklinde enklitikler (enclitics) ile örneklendirilir (Johanson 2018, s. 515).⁵ Bu iki işaretleme türü arasındaki önemli bir fark kopulayla oluşturulan parçacıklar her zaman kanıtsallık bildirirken sınırsonrası görünüş işaretleyicileri için kanıtsal okuma zorunlu değildir ancak sınırsonrasılıktan kaynaklanan dolaylılık içeriğini taşırlar (bk. Rentzsch, 2010, s. 277). Kanıtsallığın görünümü art zamanlı olarak değerlendirildiğinde, *-DI* ve *-mİş* en eski yazılı metinlerde tanıklanırken Oğuz grubu dilleri dışında *mİş*'in yerini *-GAN* ve *IP-DİR* biçimbirimlerinin aldığı görülür (Johanson, 2000a, s. 72-73).⁶

Alanyazında kanıtsallık farklı yaklaşımlarla ele alınarak epistemik kiplikle ilişkili ya da örtüşen bir ulam olarak da değerlendirilir (van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 85-86; Plungian, 2001, s. 354). İkisinin de önermeye yönelik ve bilgi ile ilişkili olması sınırları çizmeyi zorlaştırırsa da kanıtsallık bilginin kaynağı ile ilişkiliyken, epistemik kiplik 'konuşucunun önermenin olgusallık değerine yönelik yaklaşımına odaklanır (bk. Palmer, 2001, s. 24). İki ulam arasındaki ilişkiden dolayı Türkçede kanıtsallığa kiplik incelemeleri altında da yer verilir (Uzun, 1998⁷; Hirik 2014, s. 200-211). Ancak kanıtsalların birincil işlevi bilginin kaynağını bildirmektir, ikincil düzeyde ise epistemik yorumlamayla kiplik açısından değerlendirilebilir (Johanson, 2003, s. 283; Csató, 2000, s. 37). Bu nedenle çalışmada kanıtsallık, kapsamında epistemik kipliği içeren ayrı bir kategori olarak kabul edilmiştir.

Türkçe üzerine yapılan incelemelerde, *-DI* ile *-mİş* tercihleri arasındaki zıtlık hakkında farklı yaklaşımların benimsendiği görülür. Doğrudan ve dolaylı kanıtsallık ayrımı yapanlar *-DI*'nın doğrudan kanıtsallığı işaretlediğini savunurlar (Slobin ve Aksu 1982; Aikhenvald 2004; Özmen Veld 2006). Ancak Johanson'un ortaya koyduğu görüşe göre *-DI* kanıtsallığa ihtiyaç duyulmadığı durumlarda kullanılan nötr bir işaretleyicidir.⁸ Bunun sonucu olarak Türk dillerinde *işaretlenmişlik* ve *işaretlenmemişlik* vardır. Diğer bir görüş ise *-mİş* dolaylı kanıtsallığı işaretlerken, tümcede sonda yer alan yani yüklemdeki (predicate) *-mİş* haricindeki tüm ekler doğrudan kanıtsallığı bildirir (Gül, 2017, s. 26). Bunun dışında *-mİş*'in tanık olunan durumlarda kullanımına da dikkat çekilir (Hirik, 2014, s. 218-219). Ele alınan örneklerin büyük bir kısmı sınırsonrası bakış açısının çıkarımsallık okumalarına izin vermesiyle ilgilidir. Çıkarımsallıkta olayın kendisi gözlenmez, önermesel olayın ardında bıraktığı izler, diğer bir ifadeyle kanıtlar konuşucu tarafından yorumlanır. Bu durumda tanık olunan olayın gerçekleşme süreci değil, önermesel olay tamamlandıktan sonraki aşamadır. Sınırsonrası görünüş işaretleyicilerinin kanıtsala gelişimi de bu bakış noktasıyla ilişkilidir. Daha önce de belirtildiği gibi konuşucu tecrübe ettiği durumları da içerecek şekilde karakteristik olarak bilginin kaynağını dolaylılıkla işaretleyebilir: *acıymış*.⁹ Bu yazıda alanyazındaki tartışmalar üzerinde ayrıntılı durulmayacak, *-mİş* ve *mİş* işaretlenmiş kanıtsallık altında dolaylılık bildiren kanıtsallar olarak kabul edilecektir.

Kanıtsallığın Birinci Kişi ile Kullanımları

Dolaylı kanıtsallık altında *mİş* ve *-mİş* birincil olarak *algısalılık*, *çıkarımsallık* ve *aktarımsallık* işaretler. Ancak edimsel düzeyde sürpriz, ironi, iltifat gibi anlam alanlarını da bildirebilir (Slobin & Aksu 1982, s. 185). Dolaylılıkla birinci kişi kullanımında farklı dillerde konuşucunun sorumluluğunun azaltılması ve kontrol eksikliği gibi anlamların ortaya çıktığına dikkat çekilir (Aikhenvald, 2004, s. 221). Bu kullanımlarda konuşucunun önermesel olaya katılımından ziyade bilinç durumu önem taşır (Slobin ve Aksu, 1982, s. 192). Bu nedenle özellikle birinci kişi ile kanıtsal kullanımı, olay gerçekleşirken bilincin açık olmaması,

⁵ Friedman (2018, s. 127), Çuvaşçada, evidensiyelliğin Türk dillerinde varsayımsal koşul tümcesi (hypothetical conditional) işaretleyicisiyle ilgili olan *-sA* ile işaretlendiğini belirtir.

⁶ Bu biçim birimler kanıtsallık açısından dillere göre farklılık gösterirler.

⁷ Uzun (1998, s. 14) *-meli-ymiş* kullanımını başkası kipi ve konuşucu kipi birleşimi olarak değerlendirir. *-ymiş* kullanımının sonda yer almasını ise söz dizimsel destek olarak değerlendirir. Ancak kanıtsallığı ayrı bir kategori olarak kabul ettiğimizde bu kanıtsalların kiplik işaretleyicilerini kapsamalarıyla açıklanabilir ve kanıtsallar geniş bir kapsama alanına sahiptir: *...gereke^{deontik}-ebilir^{epistemik}* (*iymiş^{kanıtsal}*) (bk. Cinque, 1999, s. 81). Kanıtsalların zamanın kapsamına düşmesiyle ilgili duruma bakıldığında ise Rentzsch (2015, s. 25-26) Özbekçe ve Türkçede farklı bir sıralama olduğunu ortaya koyar: "Zaten bu evliyanın çocukları çok sevdiği aşık^{kanıtsal}-d^{zaman}."; "İkki hafta oldin edizaman shekillik^{kanıtsal}..."

⁸ Gül (2017, s. 25) çalışmasında ana dil konuşucularının tanık oldukları durumu sadece *-DI* ile işaretlemediklerini, kiplik işaretleyicilerini de bir seçim olarak değerlendirdiklerini belirtir. Bu bulgu da Johanson'un görüşünü destekler niteliktedir.

⁹ Slobin ve Aksu (1982, s. 186-187), doğrudan tecrübe (direct experince) *-di* (*-di/-d₁/-d₂/-du/-ti/-t₁/-t₂/-tu*) ve dolaylı tecrübe (indirect experience) *-miş* (*-miş/-m₁ş/-m₂ş/-muş*) ayrımı yapar.

konuşucunun kontrolü dışında gerçekleşme, sonradan farkına varma gibi anlamları bildirir. Bilinci açık olmayan konuşucu bilgiye erişim sağlayamaz, bilgi algısına kapalıdır.

Aikhenvald (2004, s. 29-31) Türk dillerini aktarım (hearsay) ve çıkarımın (inference) farklı türlerini kapsayan A2 tipi (non first hand versus everything else) kanıtsallık sistemine sahip diller arasında ele alır. Ayrıca bu tür dillerde ortak olarak birinci kişi bağlamında kontrol eksikliği ve konuşucunun bilinç durumuna göre farklı anlamların ön plana çıktığını belirtir. Birinci kişi ile kanıtsal kullanımında ortaya çıkan anlamlar, Aikhenvald'ın (2004, s. 221-222) açıklamaları çerçevesinde verdiği örneklerin Türkçeye uyarlanmasıyla aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- 1) Kontrol edilemeyen durumlar: *Üşütmüşüm.*
- 2) Kontrol eksikliği ve sorumluluğu azaltma: *Sarhoş olmuşum.*
- 3) Olay gerçekleşirken farkına varmama: *Uyuyakalmışım.*
- 4) Sonradan/ertelenmiş farkına varma: *Dikenlerin içinde çay içmişim.*
- 5) Diğer durumlara bakıldığında bilinçli ve doğrudan olaya katılan konuşucu dış gözlemci gibi olayı değerlendirmek ve araya mesafe koymak için de dolaylılık işaretleyicisi kullanabilir: *Birbirimizi öldürecekmişiz.*

Yukarıdaki sınıflandırmada öncelikle kanıtsalla birlikte kullanılan eylem dikkat çeker. Örneğin *üşüt-* eylemi dış koşullara bağlı olarak gerçekleşirken *sarhoş ol-* eyleminin gerçekleşme sürecinde konuşucu aktif olarak olaya katılır. Bu da sözlük birimin anlamının kanıtsalın işaretlediği anlama etki ettiğini açıkça gösterir. Kullanımlarda birinci kişiyi farklı kılan durum, konuşucunun önermesel olaya katılmasına rağmen bilgiye dolaylı eriştiğini bildirmesidir.

Kanıtsallığın alt ulamlarından çıkarımsallıkta konuşucunun dolaylılığı tercih etmesinde ise olayın kritik sınırının aşılmasından sonra ardında bıraktığı kanıtlara dayalı bir bildirim temel anlamı oluşturur. Konuşucunun bilinç dışı katılımıyla (sanki katılımcı olarak rol almamış gibi) çıkarım için bu anlam alanı sağlanmış olur. Aktarımsallıkta ise mesafenin diğer kullanımlara göre daha geniş olması ve bilginin sorumluluğunu almama anlamları gerçeklik dışı, inanmama ve ironi anlamlarını işaretlemek için anlamsal alanı sağlar.

Dolaylılıkta konuşucu ile önermesel bilgi arasındaki farklı derecelerdeki mesafe olumlu ya da olumsuz yorumlamaya imkân sağlayarak farklı okumalara/yorumlamalara açıktır. Örneğin edimsel düzeyde ortaya çıkan iltifata konuşucunun tecrübe ettiği duruma yönelik düşük beklentisi ve hazırlıksız bir zihin zemin oluşturur: *Ne güzel şarkı söylüyormuş* (bk. Slobin ve Aksu, 1982, s. 197). Diğer yandan hazırlıksız zihinle ilişkili olarak şaşkınlık (mirativity) yorumlaması da yapılabilir (Aikhenvald, 2004, s. 221). Diğer bir kullanımda ise çıkarımsallık altında birinci kişide hatırlama ve farkına varma anlamlarına dikkat çekilir: *Unutmuşum, Uyumuşum* (Demir, 2012, s. 102). Özetle, birinci kişi ile kanıtsallık kullanımı, konuşucunun katılımcı olarak önermedeki olay ya da durumla ilişkisi, mesafesi ve bilinç durumu açısından farklı anlamların ortaya çıkmasında eylemin de etkili olduğu geniş bir anlam alanı sunar.

Eylemlerin sınıflandırılması

Kanıtsalların gelişiminde, kanıtsallığın sözlüksel işaretlenmesinde ve dilbilgisel kanıtsalların kullanımında eylemin ait olduğu sınıf önemli bir yere sahiptir (bk. Aikhenvald, 2004, s. 324-332). Örneğin algısal alt ulamında *gör-, tat-, işit-* vb. eylemleri bilginin kaynağını anlam alanlarında taşır. Alanyazında eylemler farklı yaklaşımlarla kılınışsal, söz dizimsel ve anlam bilimsel özellikleri, durum ya da hareket bildirmeleri gibi ölçütlerle çeşitli şekillerde sınıflandırılır (Banguoğlu 1936; Johanson 1971; Karadoğan 2009; Goddard 2008; Hirik 2018). Özellikle kanıtsallık açısından konuşucunun bilinç durumu, olayın gerçekleşme sürecinde katılımcı olarak bulunup bulunmaması, konuşucunun fiziksel ya da mental süreçleri eylem ve kanıtsalın birlikte kullanımında ortaya çıkacak anlamla yakından ilişkilidir. Bu açıdan Hirik'in (2018, s. 45-46) çalışmasında ele aldığı bilinçli ve bilinçsiz karşıtlığı duyu organlarıyla elde edilen bilginin istemli ve istemsiz olabileceğini gösterir: *bak-* (bilinçli), *gör-* (bilinçsiz); *dinle-* (bilinçli), *kulağına çalın-* (bilinçsiz) vb. Bu sınıflandırma niyet, irade ve bilinçle ilişkilendirilerek eylemlerin gerçekleşme şekilleri arasındaki farklılığa dayanır. Böylece algılanan her şeyin istemli olmadığı da açıkça gösterilir. Buna ek olarak duyu organlarıyla algılanan olay ya da durum doğrudan ifade edilebileceği gibi mental süreçte farklı aşamalarda işlem görebilir. Örneğin *düşün-, anla- hayal et-, hatırla-, unut-* vb. eylemler bilişsel süreçle açıklanır (Hirik 2018, s. 56-59). Ancak duysal ve bilişsel eylemler de ortak özellikler taşır. Bu bağlamda *gör-* (duysal) ve *düşün-* (bilişsel) gibi eylemler sezgisel olarak öznenin istemli kontrolüyle ilişkilidir (Goddard, 2018, s. 75). Dünya dillerindeki genel özellikleri kanıtsallık açısından değerlendiren Aikhenvald (2004, s. 324-325)

fiziksel durum, hisler, değerlendirme, biliş gibi birçok alanı kapsayan *içsel durum eylemleri* üzerinde durur, içsel durum eylemlerinin kullanımında kişi ve kanıtsal seçimi arasında benzer ilişkilerin olduğunu belirtir. Bilişsel ve his, istek, duygu, değerlendirme anlamı taşıyan eylemler gözlemlenemez ve bir kılıcıyla ilişkilidir. Aikhenvald'in kanıtsallık ve eylem ilişkisiyle ilgili görüşlerinde verdiği ölçütler kısaca şu şekilde sıralanabilir: *istemli x istemsiz, kontrol edilebilirlik, algıya dayalı olma*.

Geniş kanıtsallık sistemine sahip dillerde eylemle kullanılacak kanıtsalın seçiminde kişiye bağlı olarak farklı işaretleyicilerin tercih edildiği görülür. Örneğin Quechua'da his ve biliş eylemleri eğer birinci kişi ile kullanılacaksa görsel kanıtsallıkla işaretlenirken çıkarımsallık işaretleyicisi diğer kişilerle kullanılır (Aikhenvald, 2004, s. 325). Ancak Türkçede dilbilgisel olarak *-mİş* ve *Imİş* kullanıldığı için bu tür bir tercih söz konusu değildir. Bu nedenle Türkçede birinci kişi ve eylemin sınıfına göre ortaya çıkan anlamların incelenmesi daha uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.

Eylemlerin sınıflandırılmasında kullanılan diğer bir ölçüt ise içsel zaman özellikleri yani kılınış değerleridir. Kılınış, fiillerin anlamsal iç yapısıyla ilgili sözlüksel bir kategoridir. Ancak görünüş dilbilgisel bir ulam olarak kılınışla etkileşim hâlinindedir. Bu nedenle bazı kılınış türleri ve görünüş işaretleyicilerinin birlikte kullanımı daha sık görülür (Johanson 1971; Karadoğan 2009). Johanson'un (1971, s. 46; 2000b, s. 29, 59) görüşleri temelinde Türkçede eylemler *başlangıç dönüşümlü* (ön dönüşümlü: *otur-, yat-*), *bitiş dönüşümlü* (son dönüşümlü: *öl-, kırıl-*) ve *süreci vurgulayan* ya da *sınır vurgulamayan eylemler* (dönüşümsüz: *çalış-, ye-*) olarak sınıflandırılır (bk. Karadoğan, 2009, s. 10-25, Aydemir, 2010, s. 24-26, Aslan Demir, 2016, s. 21-23). Eylemlerin kılınışsal özellikleri anlamsal okumaya ve farklı istemlere (valency) göre edimsel düzeyde değişebilir (Johanson, 2000b, s. 66). Özellikle edebî eserlerde, sözlük birimin hangi anlamda kullanıldığı eylemin gerçekleşme aşamalarını belirlerken göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur.

Kılınış ve görünüş etkileşimi açısından bitiş dönüşümlü ve sınır vurgulamayan eylemlerle *-mİş* kullanımında kritik sınır, yani eylemin gerçekleşmesi için aşılması beklenen sınır bitiş sınırındır (Johanson, 2016, s. 234). Johanson'un kılınış sınıflandırmasında başlangıç sınırlı eylemlerin kılınış değerlerini belirlemek için "*Saat 1'de x-di, ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu. X-di, demek ki şimdi x-iyor.*" cümlelerinde eylem x yerine konulur. Zıtlık açısından son dönüşümsüz¹⁰ olmalarına rağmen bu formül bazı eylemlere uygulanamaz. Bu tür eylemler ise homojen eylem olarak kabul edilir: *ağla-, oyna-, yaşa-, bekle-, dinle-* vb. Bunlara ek olarak *git-, uç-, yürü-* vb. hareket bildiren eylemler ise iki aşamalı kabul edilir: *x'e başlamak, durum = x hâlinde olmak* (Johanson 2016, s. 185). Görünüş işaretleyicisi bu aşamalardan birini vurgulayabilir. Alanyazında eylem türü ve kılınış değeri açısından ise olay bildiren eylemlerin genelde bitiş sınırlı olduğuna dikkat çekilir (Karadoğan 2009, s. 10).

İnceleme

Kanıtsal *-mİş*'in anlam alanlarının temelinde sınırsonrası bakış açısını (postterminality) işaretleme işlevi vardır. Sınırsonrası bakış açısı, bir olayın kritik sınırı aşıldıktan sonra olayın bir anlamda hâlâ geçerli olduğu bir bakış noktasıyla ilişkilendirilerek izlenmesi olarak tanımlanır (Johanson, 2021, s. 651). Konuşucu tanık olmadığı ya da bilincinin açık olmadığı durumlarda, katılımcı olarak bulunduğu olayları *-mİş* ile işaretleyerek sınırsonrası bakış açısını ve bu işlevden kaynaklanan bilgiye dolaylı olarak eriştiğini de bildirir. Yukarıda belirtildiği gibi *Imİş* ise sınırsonrasılık bildirmez, sadece kanıtsal olarak işlev görür (Csato, 2000, s. 38). Konuşucu ve ifade arasındaki mesafe, bilginin kaynağına yönelik konuşucunun tutumu vb. etkenler edimsel düzeyde farklı anlam alanlarını işaretleyebilme imkânı sağlar. Burada belirtmek gerekir ki bu yapıların görünüş-zaman ya da kanıtsallık işlevleri anlamsal yaklaşım çerçevesinde çizilmiş sınırlardır. Kaplamsal (extensional) olarak ise diğer ulamlarla ilişkileri ele alınır. Örneğin *-mİş* kanıtsal işaretleyiciyken kaplamsal olarak epistemik kiplik çerçevesinde konuşucunun önermenin olgusallığına yönelik yaklaşımı açısından yoruma açıktır. Diğer yandan bağlama göre şaşkınlık (mirativity) da bildirebilir. Bu çalışmada ele alınan örnekler ise özellikle birinci kişi kullanımlarındaki kanıtsal ile kişi etkileşimini ve bağlam içinde ortaya çıkan anlamları sorgulamaya yöneliktir.

Kanıtsalların birlikte kullanıldığı sözlük birimleri değerlendirmek için farklı yaklaşımlar dikkate alınarak aşağıda sunulan tablo (1) hazırlanmıştır. Bu tablodaki ölçütler; Aikhenvald'in (2004) kanıtsalların birlikte

¹⁰ *al-, bildir-, gel-, getir-, kalk-, kapat-, kır-, öl-, ver-, yak-, yık-, yırt-* gibi eylemler tekrar eden olay olarak ortaya çıktığında bitiş sınırını vurgulamayan/son dönüşümsüz olarak değerlendirilir (Johanson, 2016, s. 169).

kullanıldığı eylemlerin anlamsal değerleri hakkındaki tespitleri, Johanson'un (1971; 2000b) eylemlerin kılınış özellikleri ile ilgili teorisi ve Goddard'ın (2008) anlam bilimsel yaklaşımla eylemlerin sınıflandırılmasına yönelik görüşleri çerçevesinde belirlenmiştir.

Anlamsal Sınıflandırma		Kılınış	İstem ve kontrol edilebilirlik
olay ya da hareket (biçim değişikliğine uygun, zaman ve kişiyle ilişkili)		başlangıç dönüşümlü	istemli
oluş ve varlık			
mental	İçsel durum eylemleri (fiziksel durum, istek, duygu, değerlendirme, bilişsel vb.)	bitiş dönüşümlü	istemsiz
tecrübeye dayalı		süreci vurgulayan/dönüşümsüz	nötr

Tablo 1: Eylemlerin Sınıflandırılması

Tablo (1) dikey olarak düzenlenmiştir, alt sınıflandırmalar (yatay olarak) birbiriyle ilişkili değildir. Bu ölçütlere göre değerlendirilen eylemlerin ortak özellikleri ise sonuç bölümünde ayrı bir tablo üzerinde gösterilecektir.

Birinci Tekil Kişi Kullanımları

a. Olay gerçekleşirken farkına varmama:

İçsel durum eylemleri altında ele aldığımız mental eylemlerle kanıtsallık kullanımında konuşucu olay gerçekleşirken farkına varmadığını işaretleyebilir. Bu tür kullanımlarda konuşucu katılımcı olarak rol aldığı olayları bilinç eksikliği nedeniyle dolaylılıkla ifade etmeyi tercih eder. Dolaylılık açısından değerlendirildiğinde katılımcının algısı açık değildir ve süreci gözlemlememiştir. Aşağıdaki örneklerde *-DI* ile zıtlık kurularak *-mİş*'in aynı anlatı içinde kullanımı farkında olmama ve bilinç eksikliği okumalarını doğrulamaktadır. Geçmişteki olayların anlatımında *-DI* tercihi yaygın olsa da konuşucu *-mİş* ile psikolojik olarak mesafe koymayı tercih edebilir. Örneklerdeki kullanımlar eylemin anlamı dikkate alınarak değerlendirildiğinde birincil olarak farkına varmama anlamının bildirildiği görülür.

- (1) Başladım uyku taharrîsine, lâkin ne gezer!
Sızmışım bir aralık neyse yorulmuş da meğer. (Seyfi Baba)
- (2) Zemîn-i acze kapandım sonunda müstağrak!
Ayılmışım ki: O dehşetli girdibâd, o hurûş,
Sükûna münkalib olmuş da, bekliyor medhûş. (Hatıralar)
- (3) Bir de baktım, canavarlar pusulardan çıkararak,
Koştular, tekmeyle kuvvet kimi, dipçikle kimi,
Serdiler her tarafından delinen pöstekimi.
-Sonra?..
-Ben *hissimi kaybetmişim* artık...
- Vah! Vah!
- Sanki bir korkulu rü'yâ idi... Ferdâsi sabah, (Âsım)
- (4) Gitmekteydi. Bir aralık bende meşye tâb
Hiç kalmamış ki *düşmüşüm* artık *zebûn-i hâb* (Durmayalım)

Örneklerde *sız-*, *ayıl-* ve *hissini kaybet-* eylemleriyle birlikte kanıtsal kullanımı eylemin gerçekleştiği süreçte bilinç eksikliğini vurgular. İçsel bir eylem olan *ayıl-* hem bilişsel hem de görsel alanla ilişkilendirilir (Hirik, 2018, s. 151-152). *Hissini kaybet-* ise 'duyarsızlaşma, hissetmeme vb.' anlamlarıyla *hisset-* karşıtı bir içeriğe sahiptir.¹¹ Örnek (4)'te görülen *düş-*¹², *zebûn-i hâb* ile birlikte 'uyku acizliğine düşmek' anlamında yine diğer kullanımlarla benzer özellikler taşır. Bu eylemlerde ortak olarak istemsiz gerçekleşen bir olay görülür. Kılınış açısından değerlendirildiğinde gerçekleşmeleri için ön sınırı vurgularlar ve başlangıç dönüşümlüdürler (bk. Johanson, 2000b, s. 63). Kanıtsallıkla birlikte sınırsonrası bakış açısı işleviyle *-mİş*, eylemler gerçekleştikten sonraki noktayı odaklı hâle getirir ve konuşucu bu noktaya yönelmiştir.

¹¹ Goddard (2008, s. 60) *hisset-* eylemini mental ve tecrübeye dayalı olarak sınıflandırır.

¹² Sözlük birim tek başına değerlendirildiğinde de bitiş dönüşümlüdür.

b. Bilinç dışı katılım ve kontrol edilemeyen durumlar:

Genel olarak eylemlerin ortaya çıkmasına ilişkin bilinç ve bilinçsiz ya da bilinç dışı, istemli ya da istemsiz (ya da istekli x isteksiz) vb. ayrımlar yapılır (bk. Hirik, 2018, s. 44). Sonradan farkına varma sürecine benzer şekilde bilinç dışı katılımı konuğu olayın gerçekleşme sürecinde etkindir ancak algısı kapalıdır. Bu iki kullanımın ayrımında eylemler önem taşır. Önceki maddede verilen a tipi kullanımlar konuğusunun içsel ve zihinsel durumuyla ilişkiliyken, b tipi kullanımlar dışarıdan gözlemlenen, aktif katılım ve alıcıyla interaktif bir sürecin söz konusu olduğu durumlarda görülür.

İstemsiz gerçekleştirilen *şasıır-* ya da 'ağzından kaçırmak' anlamında *de-* gibi kullanımlar daha çok kontrol edilemeyen durumlar olarak değerlendirilebilir. Ancak konuğusunun kısa süreli de olsa bilinç dışı katılımını da içerdikleri düşünülerek birlikte değerlendirilmiştir.

- (5) O ne lem'aydı, ne cezbeydi aman yâ Rabbi!
Dalmışım ben o temâşa-yı safa-âvere de,
Gitmişim fecre kadar farkına varmak nerede! (Hersekli Arif Hikmet)

Örnek (5)'te *dalmışım* olay gerçekleşirken konuğusunun farkında olmadığı a tipi durumları bildirirken *gitmişim* hareket bildiren eylemle kanıtsal, bilinç dışı katılım anlamını kazanır. Burada devamında gelen "...farkına varmak nerede!" yorumlamayı doğrulayan bir açıklama niteliğindedir. Bağlam *-mİş*'in aktarımsallık mı bilinç dışı katılım mı işaretlediğini açık hâle getirmesi açısından önemlidir. Bu tür kullanımlar rüya anlatımlarında yaygındır.

Git- eylemi kılınış açısından iki aşamalıdır. Bunun sonucu olarak süreç ve durum vurgulanabilir: *gitti* (tamamlanma belirten ve devimsel eylem), *gidiyor* (henüz sonuçlanmamış, durağan eylem). *Gitmişim* ise son sınıra vurgu yaparak bilinç dışı katılımı ifade etmektedir.

- (6) Ben *şasıırmışım*, "Aman oğlum!" *demışim* bir kerre. (Âsım)

Yukarıdaki örnekte *şasıır-* içsel bir eylem olarak istemsiz gerçekleşir.¹³ Ortak olarak *şasıır-* ve burada 'ağzından kaçırmak' anlamıyla *de-* kontrol eksikliğiyle de ilişkilendirilebilir. Konuğu *şasıırdığı* için "Aman oğlum" dediği çıkarımında bulunur. Ayrıca her iki olay da anlık (momentaneus) olarak gerçekleşir. Sırasıyla eylemler başlangıç ve bitiş dönüşümlüdür. Bu tür eylemler iç aşamalarına bölümlenemez ve birdenbire gerçekleşir (Johanson, 2000b, s. 61-62)¹⁴. Kanıtsalla birlikte eylemlerin istemsiz gerçekleştiği bildirilir.

- (7) *Sadedden gâlibâ ayrılmışım...* Söz neydi ihtâr et;
Dalarsam nûr-ı dîdem, böyle ba'zen, durma bîdâr et! (Hasbihâl)

Örnek (7)'de *gâlibâ* epistemik kiplik işaretleyicisiyle kanıtsal *-mİş* birlikte kullanılır. Konuğu, bilinç dışı katılımını *-mİş* ile işaretlerken ifadesine şüpheyi sözlüksel işaretleyiciyle ekler. Burada eylem öbeği *sadedden ayrıl-* 'asıl konudan sapmak' anlamında bitiş dönüşümlüdür.

- (8) Bir an, diyerek *eylemişim* bilmeyerek, bak! (Tevhîd Yâhud Feryâd)

Örnek (8)'de *eyle-* hareket eylemlerindedir ve "bilmeyerek eylemişim" kullanımı bilinç dışı katılımı açık bir şekilde ifade eder. Kılınış özelliklerine bakıldığında *eyle-* herhangi bir sınıra vurgu yapmaz. Konuğu aktif olarak katıldığı eylemin kasıtsız ve istemsiz olarak gerçekleştiğini belirtir. Örnek (6)'daki *şasıırmışım* ve *demışim* ile benzer bir durum ifade edilir.

- (9) – Ömer, ne nazlanıyorsun? Biraz da sen söyle.
– *Nevâzil olmuşum*, Ahmed, bırak sesim yok hiç... (Meyhâne)

Örnek (9)'da konuğu sonucunu gözlemlendiği durumun gerçekleşme sürecinde kontrolünün olmadığını *-mİş* ile işaretler. Benzer kullanımlar olarak 'hasta olmuşum, grip olmuşum, soğuk almışım vb.' ifadeler verilebilir. Olayın gerçekleşmesi ön sınıra bağlıdır ve neden olan süreçte katılımcı durumu kontrol edemez, gözlemleyemez.

¹³ Kanıtsallığın kaplamında yer alan şaşkınlık bildirimleriyle ilgili psikolojik eylemlerin birinci kişide dolaylılıkla kullanımında yeni, sürpriz bir olaya ani tepki olarak ortaya çıktığına işaret edilir (Aikhenvald, 2004, s. 325).

¹⁴ **Şasıırmaya başla-* ya da **ağzından kaçırmaya başla-* şeklinde test edildiğinde uyum göstermez.

Aşağıdaki örnekte konuşucu kendisinde beliren kanıtlara dayanarak çıkarımda bulunur ve sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicisi *mutlak* ile önermenin olgusalılık değerini artırır. Çıkarımsallık¹⁵ bildirimleri ‘anlaşılan...’ sözlüksel işaretleyicisiyle kontrol edilebilir. Bilinç durumu açısından değerlendirildiğinde konuşucu olaya katılır ancak süreçte bilinci açık değildir ve örnek (9)’daki gibi durum kontrol dışıdır. Bu kullanımın ‘dış gözlemci olarak kendini değerlendirme’ içinde de ele alınabileceği düşünülebilir, ancak *âşık-ol-* eyleminin anlam içeriği nedeniyle bu başlık altında sınıflandırılmıştır.

(10) – Aman, şu ma’bed-i feyyâzın ihtişâmına bak:

Bakar bakar doyamam: *Âşık olmuşum mutlak!* (İki Arkadaş Fâtih Yolunda)

Örnek (9) ve (10)’da *ol-* eylemiyle kullanım dikkat çeker. Kılınış değeri açısından *ol-* dönüşümlü olarak kabul edilir ancak anlam alanı çok geniş olduğu için farklı yorumlamalara açıktır (Johanson 2016, s. 187). *Nevâzil ol-* ve *âşık ol-* eylem öbekleri de *-miş* ile kontrol edilemeyen ve bilinç dışı bir sürecin sonunda ortaya çıkan, olay gerçekleşikten sonra farkına varılan durumları ifade ederler. Her iki eylem de başlangıç dönüşümlüdür.

c. Dış gözlemci olarak kendini değerlendirme:

Konuşucu, katılımcı olarak bulunduğu olay gerçekleşikten sonra sınırsonrası bakış açısıyla olaya baktığında bir dış gözlemci rolü üstlenebilir. Bu anlam sınırsonrası görünüş işaretleyicisinin kanıtsallık işlevinde ortaktır ancak birinci kişi ile kullanımıyla kendini değerlendirme anlamı kullanılan eylem ve bağlama göre ortaya çıkar. Kanıtsallığın çıkarımsallık ulamıyla benzer görünmektedir ancak bu kullanımda olasılık bildirim değil, konuşucunun bilinçli bir şekilde katıldığı olaydaki durumunu değerlendirdiği görülür. Bu tür kullanımlar ‘bakıyorum kendime ...’ şeklinde okunabilir, ancak yine kanıtlar vardır. Anlamın ortaya çıkışında, ilk aşamada sınırsonrası bakış açısının konuşma anıyla olay arasında işaretlediği mesafe, sonrasında ise dolaylılığın konuşucu ile önerme arasında bir mesafe oluşturması önem taşır (Banguoğlu 1974, s. 272; Johanson 2000b, s. 63). Konuşucu tecrübe ettiği bir olayla arasında oluşturduğu mesafeden yararlanarak durumu değerlendirir.

(11) Sâ’at artık bilemem altı mı, yâhud yedi mi;
Heyecan, geldi mi oğlan; helecan, gelmedi mi.
Çileden çıkmışım akşam, dedim:
-Âsım, bana bak! (Âsım)

Çileden çık- bağlamdan kopuk değerlendirildiğinde istemsiz ve kontrol edilemeyen bir durum olarak yorumlanabilir. Eylem kanıtsalla kullanımında ise konuşucunun çıkarımını bildirmektedir. Bu çıkarım, konuşucunun kendi durumuna yöneliktir ve böylece kendini değerlendirme anlamı ön plana çıkar. Şu şekilde okunabilir: *Bunları yaptığıma göre/anlaşılan çileden çıkmışım*. Kılınış özellikleri açısından ise eylem bitiş dönüşümlüdür.

(12) Bir mühim mes'eleden şimdi habîr oldum kim
Başka bir türlü imiş bense *hata eylemişim*
Anladım zannederek anlamadan *söylemişim*. (Fahreddin-i Râzi)

(13) -Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim...
İnan ki: Her ne demişsem görüp de *söylemişim*. (İki Arkadaş Fâtih Yolunda)

Örnek (12)’de *hata eyle-*, olay eylemleri altında sınıflandırılabilir ve dönüşümsüz dinamik eylemlerdendir. Diğer kullanımda görülen *söyle-*¹⁶ sözlük birimi de aynı şekilde herhangi bir sınırı vurgulamaz. Bu tür eylemler aşamalı içsel bir süreç anlamı taşır ve hızla ilgili belirteçlerle kullanılabilir: hızlıca *söyle-* (Johanson, 2000b, s. 64-65). Örnek (12) ve (13)’te geçen *söylemişim* edimsel düzeyde anlamsal farklar taşır. Dış bir göz olarak kendini değerlendiren konuşucu örnek (12)’de çıkarım yaparken örnek (13)’te sınırsonrası bakış açısıyla kendisi ve ifadesi arasında bir mesafe oluşturur. Kanıtsallık açısından örnek (13)’teki önerme algısallıkla ilişkilidir. Dolaylı algısallığın sağladığı bu mesafe de konuşucunun nesnel bir değerlendirme yapması ve yargısını güçlendirmesi olarak yorumlanabilir.

(14) “Biraz da kahveye çıksak...” demişti arkadaşım.
O doğru söylemiş amma ben *eğri anlamışım*:

¹⁵ Çıkarımsallık, kaplamsal olarak şüphe, tereddüt ve olasılık anlamlarıyla da ilişkilidir (Palmer, 2001; Aikhenvald, 2004).

¹⁶ *Söyle-* eylemi mental açıdan “açıklama fiilleri → dilsel açıklama fiilleri” altında değerlendirilir (Hirik, 2018, s. 63).

- Mahalle kahvesi nerden de geçti zihnimden? (Berlin Hatıraları¹⁷)
(15) Görünce karşıdan âdemceğiz bu hâileyi,
Yığınla taş kesilen yurdunun harâbesine
Döner de der ki: "Meğer *aldanmışım*, desene! (Vâiz Kürsüde)

Yukarıdaki örneklerde konuşucunun kritik sınırı aşılmış bir durumu konuşma anındaki bilgisi çerçevesinde geriye dönük olarak değerlendirdiği görülür. Ortak olarak "Mevcut bilgilerimle kendime bakıyorum..." okuması yapılabilir. Örnek (14)'te *eğri anla-* 'yanlış anla-' karşılığı kullanılmıştır. Ön sınırı vurgulayan *anla-* eylemiyle kılınış değeri ayındır ve başlangıç dönüşümlüdür. Örnek (15)'te sınır vurgulamayan *aldan-*, aorist ile birlikte görülür ve belirli bir süreçte tekrar eden olay olarak yorumlanabilir. Konuşucu *-miş* ile bu süreçte kritik sınır aşıldıktan sonra baktığını ve sürecin tamamlandığını işaretler. Ancak anlamsal açıdan çıkarımla ilişkilidir. Birinci kişiyle işaretlediği çıkarım da bu bağlamda kendini değerlendirme anlamının ortaya çıkmasını sağlar.

- (16) Şikâyet olmasın amma tahammülüm bitti...
Günâha girmedeyim *durmuşum* da bak şimdi! (Selmâ)

Örnek (16)'da sınırsonrası bakış açısı ve kanıtsal, algılanan duruma yönelik nesnel bir yaklaşımı bildirmek amacıyla örnek (13) ile benzer şekilde kullanılmıştır. *Dur-* eylemi ön sınırı vurgulayan başlangıç dönüşümlü bir eylemdir. Olayın kritik sınırı aşıldıktan sonra olaya bakış, sürece dahil olmama, süreçten etkilenmeme vb. anlamsal değerleri de içermektedir. Konuşucu bu bağlamda *-miş*'la katılımcı olarak içinde bulunduğu olayı nesnel bir duruşla alıcıya sunar.

Dış gözlemci olarak kendini değerlendirme anlam alanının çıkarımsallığı temel aldığı örnekler olduğu gibi örnek (13) ve (16)'daki gibi algılanan bir durumun vurgulanmasında, nesnel bir değerlendirmede kullanıldığı da görülür. Kullanımlardan hareketle iki anlam alanı arasındaki fark, sırasıyla, olayın anlatımı *söylemişim*, *durmuşum* vb. olgusallığına inanılan duruma dikkat çekme (algısallık temelinde) ve olgusallığı belirsiz kanıtlara dayalı olası bir durumun (çıkarımsallık temelinde) ifadesi olarak açıklanabilir. Ancak her ikisinde de konuşucunun öznel tutumu farklı derecelerde alıcıya iletilir.

d. Gerçeklik dışı durumlar

Kanıtsalların gerçeklik dışı kullanımları mitoloji, hikâye, rüya ve şakalar gibi farklı anlatı türlerinde tipiktir (Slobin ve Aksu, 1982, s.187). Konuşucu ve önermesel olay arasındaki mesafe bu tür kullanımlarda yüksektir. Bunların dışında günlük konuşma dilinde varsayım olarak da değerlendirilen gerçeklik dışı durumlarda kullanılır (Demir, 2012, s. 102). Aşağıdaki örnekte *tut ki* sözlüksel işaretleyicisiyle ifadenin gerçeklik dışı olduğu bildirilir ve buna uyumlu olarak devamında *-miş* kullanılır.

- (17) Tut ki, ben *bilmemişim* bağlanacakmış da kolu;
Ayağından ipi gevşetmeyi akletmez o da. (Âsım)

Folklorik anlatılar dışındaki kullanımlarda *-miş/İmiş* tercihi hem mesafe açısından hem de anlamsal açıdan aktarımsallıkla ilişkilendirilebilir: (gerçeklik dışı dünyada) *benim bilmediğimi söylüyorlarmış*. (bu durum ancak başkaları tarafından fark edilebilir, dile getirilebilir ve ben dolaylı olarak aktarıyorum). Burada konuşucu ifadeyi kendinden uzaklaştırmak ve gerçeklik dışı dünyaya taşımak amacıyla kanıtsal kullanır. Örnek (17)'de olumsuzlukla kullanılan *bil-*, kılınış değeri açısından herhangi bir sınırı vurgulamayan mental bir eylemdir: *Tut ki kolunun bağlanacağını ben bilmemişim/farkına varmamışım* (bk. Johanson, 2000b, s. 65). Ancak burada *bil-* 'farkına var-' olarak okunabilir. Bu anlam okumasıyla kılınış değeri de değişir ve ön sınırı vurgulayan başlangıç dönüşümlü bir eylem olarak değerlendirilebilir.

e. Sonradan/ertelenmiş farkına varma

Bu anlam alanında konuşucu var olan bir durumu/olayı belirli bir süre sonra algılar, bilgiye bu süreç sonrasında ulaşır. Öncesinde konuşucunun algısı açık değildir. Slobin ve Aksu'nun (1982, s. 196) konuşucunun olayla arasındaki psikolojik mesafeyle ilgili açıklamaları sonradan farkına varmayla

¹⁷ Berlin Hatıraları Almanya'da yaşadığı olaylar ve tecrübeleri yansıtan bir eser olarak kabul edilir ve anlatılanların gerçeklikle ilişkisi değerlendirilmiştir (TBMM, 2021, s. 648-655).

ilişkilendirilebilir. Örneklerde görüldüğü gibi, konuşucu önceden bilincinde olmadığını ve sözceleme anında farkına vardığını bildirir. Bu anlam alanı da sınırsonrası bakış ve bilgiye erişim temelinde ortaya çıkar.

(18) –Hiç de değil... Sen yoruldu anlaşılan!

–*Unutmuşum*, hani, yoktur da geldiğim çoktan. (İki Arkadaş Fâtih Yolunda)

(19) *Unutmuşum*, bunu olmuştu hissedene gerçek...

Çıkıp da: “Orada fol yok, yumurta yok” diyerek! (Berlin Hâtıraları)

Mental bir eylem olan *unut-*, bitiş dönüşümlüdür, yani gerçekleşmesi için son sınırı aşması gerekir. Konuşucu *unutmuş* diyerek bilgisinin bir kaynağı olduğunu işaretlerken, *unutmuşum* kullanımıyla farkına varma içeriğini bildirir. *Unut-* eylemi konuşma anından önce gerçekleşmiştir, ancak sözceleme anında sınırsonrası bakış ve kanıtsallıkla, kanıtların harekete geçirdiği ‘farkına varma’ gerçekleşir. Sonradan farkına varma anlamının ortaya çıkması için bilgi sözcelemeden önce de konuşucunun erişebileceği bir noktada bulunmalıdır, yani etrafında ya da zihninde olmalıdır. Bu içerik, sınıflandırmadaki diğer alt ulamlardan bu anlam alanını ayırır. Diğer bir ifadeyle *unut-* eylemi sözceleme anından önce gerçekleşmiş ve konuşucu için zihinsel olarak erişilebilir durumdadır.

f. Bilinç dışılık ve hazırlıksız zihin: aktarımsallık

Aktarımsal kullanımlar, duyma yoluyla elde edilen bilgiye karşı konuşucunun bilinç dışılığı ve zihinsel hazırlıksızlığıyla ilişkilendirilebilir. Genel olarak bakıldığında söylenti yoluyla aktarılan önermesel olay ya da durumda konuşucu katılımcı olarak rol üstlenmez. Bu açıdan konuşucu beklemediği, zihninde olmayan bir durumu kanıtsalın aktarım anlamının dışında küçük görme ve ironi anlamlarıyla işaretleyebilir. Ancak bu tür bir yorumlamada, aktarımsallık zincirinde birincil kaynaktan duyularak aktarım ve tanık olmayan bir kaynaktan aktarım dillerde farklılık gösterebilir (Willet, 1988, s. 57, 96). Türkçede bu ayrım bağlam içinde açık hâle gelir.

Çıkarımsallık ve aktarımsallığı bilinç açısından değerlendiren Slobin ve Aksu (1982, s. 192) çıkarımsallıkta son duruma götüren sürecin bilinç dışı olduğunu ancak aktarımda süreç ve son durumun bilinç dışı gerçekleştiğini belirtir.¹⁸ Bu kullanımlarda önerme birinci kişiyle işaretlenirse de başka birisinin gerçekleştirdiği bir eylemden söz edilir. Aktarımsalların farklı görünüş işaretleyicileriyle kullanımı da bu nedenle uygundur. Aşağıdaki örnekte görüleceği gibi birinci kişi ile aktarımsal kullanımda ironi anlamı ön plana çıkar.

(20) Hayır! İnadının esbâbı yok değil, varmış;

Ben *anlamazmışım* amma o çok şey anlanmış: (Berlin Hatıraları)

Örnek (20)’de aslında konuşucu içinde bulunduğu ancak başkasının söz edimine dayalı aktarımsal bilgiyi verir. Aktarımsallık anlam alanından hareketle ironinin bildirimine ilgili olarak aktarımsallıkta konuşucunun ifadenin sorumluluğunu almaması, aradaki mesafenin çokluğu ve bunlardan kaynaklanan düşük olgusallık değerinin temel oluşturduğu söylenebilir (Palmer, 2001, s. 51; Givon, 1982, s. 44¹⁹). Burada birinci kişi ile kullanımda ironi ve inanmama anlamları açık bir şekilde ortaya çıkar.

Aktarımsal kanıtsallığın ironi anlamı, söylentilerin olgusal olmama olasılığına dayandırılır (Slobin ve Aksu, 1982, s. 195). Çünkü kanıtsallık, önermesel işlemci olarak işlev görür ve farklı olgusallık dereceleri açısından yorumlanabilir (Özmen Veld 2006). Bu nedenle önermesel kiplik altında kanıtsallığa da yer verilir (Palmer 2001). Bu da aktarımsal ifadenin olgusallık açısından farklı değerler taşıyabileceği ancak olgusal olmadığı anlamına gelir.

Birinci Çoğul Kişi Kullanımları

Kanıtsallığın birinci çoğul kişi ile kullanımları çıkarımsallık ve aktarım ulamları altında değerlendirilebilir. Birinci tekil kişide ortaya çıkan bilinçle ilgili durumlara ve ironi, iltifat gibi anlamlara çoğul kişi bağlamında

¹⁸ Dolaylılığın Türkçede dilbilgisel olarak *-mİş* ve *İmiş* ile işaretlendiği için anlam belirsizliği bağlamla giderilir. Ancak Slobin ve Aksu (1982, s. 193) aktarımsallık ve sürpriz anlamlarının ortaya çıktığı durumları kısaca şu şekilde sıralar: herhangi durumsal, varoluşsal kullanım, ve/veya görünüş ya da kiplik işaretleyicisiyle kullanım. Buna ek olarak ‘Selma buradaymış’ ifadesinde *-mİş*’ın sürpriz ya da aktarım bildirdiğini ama çıkarım anlamının olmadığını belirtirler. Ancak farklı bağlamlarda bu ifadede de çıkarım okuması yapılabilir: (Selma’nın çantasını gören konuşucu) Selma buradaymış.

¹⁹ Kanıtsallığa dayalı olgusallık ölçeği: *kişi/gösterici hiyerarşisi: konuşucu>dinleyici>3. kişi; algı/kaynak hiyerarşisi: görsel>duyma>diğer duyular>hissetme; doğrudanlık hiyerarşisi: duyular>çıkartım; yakınlık/mesafe: olay yerine ya da olaya yakın>uzak.*

rastlanmamıştır. Bu durum konuşucunun kendisinin katılımcı olarak bulunduğu, sadece kendiyle ilgili önermesel kullanımlar ile başkalarını dahil etmesi durumunda ortaya çıkan anlam içeriğinin açık bir şekilde değiştiğini göstermektedir. Aşağıdaki örneklerde farklı sezdirimsel anlamlar görülse de üçüncü kişi ile kullanımlarında da ortak olarak görülen çıkarım ve aktarımın baskın olduğu açıktır. Ancak yine de bir üslup özelliği olarak aktarımsal ifadelerde konuşucunun kendisini dahil etmesi durumunda ortaya çıkan anlamlar dikkat çeker. Tarihî olayların anlatımında birinci çoğul kişi tercihi, aktarımda ortaya çıkan mesafenin kaldırılarak sorumluluğu konuşucunun üstlenmesi ve tanık olunmayan bilgiye yönelik güçlü inanç bildirimleri şeklinde yorumlanabilir.

a. Çıkarımsallığın Kaplamı

Çıkarım; mantık yürütme, önermedeki durumun gözlenmemesi ancak onunla ilişkili başka bir durumun ya da kanıtın gözlenmesine dayanır. Farklı nitelikteki kanıtları yorumlayarak konuşucu önermeyi çıkarımsal ya da varsayımsal (assumptive) olarak işaretleyebilir (Plungian, 2001, s. 352).

- (21) Fakiri hiç seven olmaz: Dolar sever bu diyar.
Senin diyarını bilmem, o başka olsa gerek?
Hayır, bir at başıdır varsa farkımız, pek pek!
- O halde, aynı *kopuklarmışız*, felâkete bak! (Sanatkâr)

Örnek (21)'de konuşucu anlatılanları yorumlayarak çıkarımda bulunur ve 'o halde' ifadesiyle de kanıtlara işaret eder. Burada çıkarım bildirimleri 'anlaşılan aynı kopuklarınız' şeklinde de okunabilir. Birinci tekil kişi ile kullanımdan farklı olarak bu kullanımda çıkarımsallık anlamı ön plandadır. Eğer ifade birinci kişi ile kurulsaydı, 'dış gözlemci olarak kendini değerlendirme' olarak yorumlanabilirdi. Konuşucunun kendiyle ilgili çıkarımsallığın temelinde gelişen anlamlarda önermenin olgusallık değerine yönelik yaklaşım bildirimleri oldukça zayıftır. Ancak bu örnekte de görüldüğü gibi konuşucu bir çıkarım yapar ve önermenin çıkarıma dayalı olmasından kaynaklanan bir olasılık ya da şüphe anlamı alıcıya iletilir. Çünkü konuşucu 'benim çıkarımım anlattıklarına dayanıyor'u kanıtsallıkla iletir. Birinci çoğul kişide konuşucu dışındaki birinin dahil edilmesi, önermenin olgusallık değerini sorgulamayı açık hâle getirerek ifadeye bir onay bekleme anlamı da ekler.

b. Aktarımsallığın Kaplamı

Yukarıda belirtildiği gibi birinci çoğul kişide, konuşucu tanık olmadığı bir olaya kendini de dahil ederek kuvvetli inanç bildiriminde bulunabilir. Tarihî olayların anlatımında özellikle gruba aidiyet, bağlılık vb. anlamları alıcıya iletir. Bu tür kullanımlar Doğu Anadolu ağızlarındaki *-mİş* kullanımıyla karıştırılmamalıdır. Doğu Anadolu ağızlarında *-mİş* kanıtsal olarak değil *-DI'*nın işlevleriyle kullanılır (bk. Demir 2012, s. 105).

- (22) Ya Brüksel'de, ya Berlin'de, ya Mançester'de!
Biz ne müftî, ne imam *istemmişiz* Avrupa'dan;
Ne de ukbâda şefâ'at dileriz Rimpapa'dan. (Âsım)
(23) Biz de bir köylüleriz, *yanlamışız* bir yurda. (Âsım)
(24) -Kemâl-i şevk ile mâdem *atılmışız* dîne-
Okur yazar olacaktık sıyâneten dîni: (Vaiz Kürsüde)
(25) Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl *milletmişiz*:
Gelmışiz dünyâyâ milliyet nedir *öğretmişiz*!
Kapkaranlıkken bütün âfâkı insâniyyetin,
Nûr olup *fışkırmışız* tâ sînesinden zulmetin;
Yarmışız edvâr-ı fetretten kalan yeldâları;
Fikr-i ferdâ doğmadan *yağdırmışız* ferdâları! (Âyet Meâli (Âl-i İmrân, 110))

Konuşucu yukarıdaki kullanımlar yerine dolaylı kanıtsallığın olay ve konuşucu arasına mesafe koyma işlevinden yararlanarak *-mİşAr* kullanabilirdi. Ancak anlatımda kuvvetli inanç, aidiyet ve anlatıma canlılık katmak için birinci çoğul kişiyi tercih ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu tercih özellikle edebî dilde okuyucuya duyguların daha güçlü aktarımını sağlamaktadır. Tarihî olaylarda *-DI* kanıtsallığın işaretlenmemesi (nötr) ya da olayların genel kabul görmesi olarak değerlendirilebilir. Bu sistematik kullanımdan çıkarak Âkif *-mİş* ile nesnel yaklaşım bildiren ifadelerle benzer bir anlam içeriği yükler. Burada önemli olan nokta, örnek (13) ve (16)'da gerçekleşmesinde, rol aldığı durumlara mesafe koymak için

kullanırken bu başlık altında ele alınan örneklerde vurgulanan olaya katılmasa bile önermesel bilgiye yönelik güvenidir. Birinci çoğul kişi tercihi ile konuşucu/yazar kendini dahil ettiğini ve önermenin sorumluluğunu aldığını, -miş tercihi ile ise aktarımsal bilgiyi işaretler. Ancak ikisi birlikte konuşucunun aktarımsal bilgiye güçlü inancını işaretlemenin yanı sıra alıcıyı ikna etmeye yönelik güçlü bir anlatımın ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca Âkif aktarımsallığı seçerek gerçekçi bir bakış açısını benimsediğini de gösterir. Anlatımdaki bu tercihler yazarın bakış açısını, görüşlerini, yüksek olgusallıkla ilişkilendirdiği bilgileri vermesinin yanı sıra bir üslup özelliği olarak değerlendirilebilir. Âkif'in eserlerinde hayatına ve görüşlerine yer verdiği görüşü, bu tür dilsel incelemelerle de desteklenebilir.

Birinci Kişi Bağlamında Kanıtsallığın Anlamsal Özellikleri ve Kaplamı

Birinci tekil kişi ile kanıtsallık kullanımları genel olarak değerlendirildiğinde; kontrol eksikliği, konuşucunun sorumluluğunun yokluğu ya da azlığı, birincil olarak duyulan bilginin tam olarak hatırlanmaması ve olasılık bildirim, şaşkınlık bildirim gibi anlamların ortaya çıktığı görülür (bk. Aikhenvald, 2004, s. 157-158). Bu geniş anlam alanlarında şaşkınlık (mirativity) ve epistemik kiplik altında ele alınan olasılık bildirimleri, kanıtsallığın çağrıştırdığı ikincil yorumlamalarla ilişkilendirilir ve yaygındır (Rentzsch, 2015, s. 24). Bundan dolayı bu ulamlarla ilgili incelemelerde kanıtsallığa da değinilir ya da kanıtsallar bu ulamları işaretleyen dilsel unsurlar olarak değerlendirilir.

İncelenen örneklerde de görüldüğü gibi bazı anlamların ortaya çıkmasında kanıtsallıkla birlikte kullanılan eylem de önem taşır (bk. Aikhenvald, 2004, s. 222). Birincil olarak sözlük birimin değerlendirilmesiyle ortaya çıkan anlam ile bağlamda ortaya çıkan anlamın farklılığı sistematik çıkarımlar yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak birinci tekil kişide konuşucunun katılımcı olarak olay gerçekleşirken bulunması ama olayın istemsiz ve konuşucunun kontrolü dışında gelişmesi diğer anlamların temelini oluşturur. Diğer anlam alanı ise mesafeyle ilişkilidir. Konuşucu -miş/İmiş'in sınırsonrası ve dolaylılık işlevinden yararlanarak kendiyile ilgili olayları nesnel bir şekilde değerlendirdiğini bildirebilir.

Edimsel düzeyde ortaya çıkan anlamlar ve kanıtsallığın alt ulamları birbirinden bağımsız düşünülemez. Örneğin algısal kanıtsallık, hiciv ya da övgü anlamlarını ifade etmek için de kullanılabilir: *Ne güzel çalyormuş*. Diğer yandan aktarımsallığın ironi anlamının kodlanması için uygun anlam alanını sağladığı görülür. Çıkarımsallığın anlam alanıyla ise dış gözlemci olarak konuşucunun kendini değerlendirdiği durumlar ilişkilendirilebilir. Bu ilişkilendirmeler çerçevesinde belirlenen kullanımlara dayalı olarak Tablo (2) önerilebilir:

<i>birinci kişi ile dolaylılık</i>	<i>dolaylılığın alt ulamları</i>	
<i>olay gerçekleşirken farkına varmama</i>	çıkartımsallık	olayın sonucunda ardında bıraktıklarından hareketle mantık yürütme
<i>bilinç dışı katılım ve kontrol edilemeyen durumlar</i>	çıkartımsallık	
<i>dış gözlemci olarak kendini değerlendirme</i>	çıkartımsallık ve algısallık	
<i>gerçeklik dışı durumlar</i>	aktarımsallık	mesafe ve gerçek dışı dünyaya taşıma, söylentiye benzeyen kurmaca ifadeler
<i>bilinç dışılık ve hazırlıksız zihin</i>	aktarımsallık	var olan bir şeye duyu organlarıyla erişme, bilginin bilince açık hâle gelmesi
<i>sonradan/ertelenmiş farkına varma</i>	algısallık	

Tablo 2: Dolaylılığın alt ulamları ve birinci kişide kanıtsallık ilişkisi

Tablo (2), derlem çerçevesinde incelenen anlam alanlarının dolaylılığın alt ulamlarını temel aldığı ancak kişi etkisinin diğer anlamların ortaya çıkmasına neden olduğu görüşüyle hazırlanmıştır. Dış gözlemci olarak kendini değerlendirmede hem çıkartımsallık hem de algısallık temelinde nesnellik bildirim için kullanımı tespit edilmiştir. Nesnellik bildirim tercihi, konuşucu olayın gerçekleşme sürecinde bulunsa bile mesafe koyduğunu ve kritik sınır aşıldıktan sonra olayı algıladığını gösterir. Bu nedenle tabloda her ikisi de belirtilmiştir. Bu bulgular sınırlı bir derlemde yapılan incelemeye dayanmaktadır. Daha büyük bir derleme ayrıntılı incelemeler yapılarak Türkçe ya da Türk dilleri açısından tipolojik bulgulara erişilebilir.

Sonuç

İncelenen kullanımlarda sınırsonrası bakış açısı temelinde ortaya çıkan kanıtsalın anlam alanında konuşucunun olay gerçekleşirken sürece katılım şekli önem taşır: *konuşucunun kontrolünde olmama, bilinç eksikliği, algısına kapalı olma, sürece katılmama vb.* Bu ölçütlere göre kullanımlarda istemsiz olarak olaya katılma anlamı baskındır. Ancak bu anlam olay eylemleriyle bağlam içinde belirgin hâle gelir. Örneğin *git-* sözlük birimi konuşucunun kasıtlı ya da istemli olarak katılımıyla gerçekleşen bir eylem anlamı taşıırken kanıtsalla birlikte farklı okumalara izin verir: *Gitmişim* (aktarımsallık temelinde inanmama, ironi ya da bilinç dışı katılım).

Sınırsonrası bakış açısı ve kanıtsallık işaretleyicisi *-miş/İmiş* 'dış gözlemci olarak kendini değerlendirme' altında çıkarıma dayalı değerlendirmeler için kullanılabilmesi gibi konuşucunun olaya yönelik tarafsızlığını da işaretleyebilmektedir. Bu kullanımlarda konuşucu olayın gerçekleşmesinde katılımcıdır ancak *-miş* ile araya konulan mesafe sayesinde bir dış göz olarak değerlendirme anlamı ekler. Ancak *-miş* ile nesnellik bildiri ve algısallık alt ulamı arasında bir ilişkiden söz edilebilir: *durmuşum*.

İncelemede eylemlerin kılış değerleri belirlenirken bağlamın göz ardı edilemeyeceği ve anlam okumalarının önem taşıdığı açıktır. Özellikle edebî dilde sözlük birimin anlam alanı oldukça geniş olduğu için genel sınıflandırma ve anlam okuması yaptıktan sonra değişen değere dikkat çekilmiştir.

Birinci tekil kişi ile kanıtsallığın ortaya çıkış anlam alanları	Eylemler	Eylemlerin özellikleri
Olay gerçekleşirken farkına varmama	<i>sız-, hissini kaybet-, dal-, ayıl-, düş- ('uyku acizliğine düşmek')</i>	istemli, içsel durum, başlangıç dönüşümlü
Bilinç dışı katılım ve kontrol edilemeyen durumlar	<i>git-</i>	istemli, olay, iki aşamalı ²⁰
	<i>eyle-</i>	istemli, olay, dönüşümsüz
	<i>de- ('ağzından kaçırmak'), sadeden ayrıl-</i>	istemli, içsel durum ve olay, bitiş dönüşümlü
	<i>şaşır-</i>	İstemli, içsel durum, anlık başlangıç dönüşümlü
	<i>nevâzil ol-, âşık ol-</i>	İstemli, içsel durum, başlangıç dönüşümlü
Dış gözlemci olarak kendini değerlendirme	<i>çileden çık-, eğri anla-</i>	İstemli, içsel durum, başlangıç dönüşümlü
	<i>aldan-</i>	istemli, içsel durum, dönüşümsüz
	<i>hata ey-</i>	İstemli, olay, dönüşümsüz
	<i>söyle-</i>	istemli, içsel durum, dönüşümsüz
	<i>dur-</i>	İstemli, olay, başlangıç dönüşümlü
Gerçeklik dışı durumlar	<i>(tut ki) bil-(me-) ('farkına var-')</i>	İstemli, içsel durum, başlangıç dönüşümlü
Sonradan/ertelenmiş farkına varma	<i>unut-</i>	İstemli, içsel durum, başlangıç dönüşümlü
Bilinç dışılık ve hazırlıksız zihin: aktarımsallık	<i>anla-(maz-), anla-(r-)</i>	İçsel durum, başlangıç dönüşümlü

Tablo 3: Kullanım alanları ve sözlük birimin özellikleri

Tablo (3)'te yer alan eylemler ve birlikte kullanıldıkları bağımlı biçimbirimler değerlendirildiğinde 'olay gerçekleşirken farkına varmama' anlam alanındaki eylemlerin benzer bir anlamsal içeriğe sahip oldukları görülür. 'Bilinç dışı katılım ve kontrol edilemeyen durumlar'da ise olay ya da hareket bildiren eylemler dikkat çeker. Çünkü bu tür kullanımlarda bir hareketin gerçekleştirilmesi sürecinde katılımcının bilinci önermesel durumda verilen bilgiye kapalıdır, durumu kontrol edemez. Bu eylemlerde *de-* diğerlerinden

²⁰ Başlangıç aşamasından sonra durum aşamasına geçilir ve *-mağa başla-* ile kullanılamazlar (bk. Johanson 2016, s. 181).

farklı görünmektedir ancak kullanımında ortaya çıkan anlam için ‘ağızdan kaçtı’ gibi ifadeler hatırlanabilir. ‘Dış gözlemci olarak kendini değerlendirme’ anlam alanında olay bittikten sonra konuşucunun kendini değerlendirmesi söz konusu olduğu için eylem seçimi daha esnektir. Algısal durumlar nesnel değerlendirme için kullanılırken çıkarımsallık temelinde daha öznel bir değerlendirme görülür. ‘Sonradan/ertelenmiş farkına varma’ anlam alanı ise yine algısallık temelinde ortaya çıkar. Konuşucunun algısına kapalı bir durumun algıya açık hâle gelmesi durumunda kullanılır. *Unut-* eylemi bu açıdan değerlendirildiğinde konuşucu “Unuttum” ile hâlâ unutma eyleminin devam ettiğini ya da sonlanmış olduğunu bildirebilirken “Unutmuşum” tercihinde eylemin tamamlandığı ve konuşucunun zihninde var olan bilginin artık erişilebilir olduğu ifade edilir. Son olarak ‘bilinç dışı olan aktarımsal durumlar’da kanıtsal farklı görünüş işaretleyicileri ile kullanılabilir. Önemli olan aktarılan ifadenin ilk hangi yapıyla kullanıldığıdır. Konuşucu aktarım için aynı yapıyı alarak *Imış* ekler ve ironi, inanmama anlamlarını yükleyebilir.

Birinci çoğul kişi ile kanıtsal kullanımlarında çıkarımsallık temelinde şüphe, onay bekleme anlamları ön plana çıkarken aktarımsallıkta kuvvetli inanç anlamı işaretlenir. Aktarımsallık temelinde ortaya çıkan bu anlam birinci çoğul kişiyle aktarımsal bilginin sorumluluğunu üstlenme olarak yorumlanabilir. Tarihî olayların anlatımında görülen nötr değerdeki *-DI* yerine *Âkif -miş* ve *Imış* tercihleriyle bilginin aktarımsal olduğunu göstererek gerçekçi bir yol izler ve bilginin kaynağına işaret eden bir anlatım sunar. Bu tercihin sebebi, birinci çoğul ve aktarımsallık kullanımıyla ortaya çıkan ‘dolaylı bilgiye güvenme ve önermenin sorumluluğunu alma’ anlamlarını alıcıya iletme. Böylece ifadenin ikna ediciliği ve alıcıda yarattığı etki de artar.

Kaynakça

- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: University Press.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş Kategorisi: Türkmençe Örneği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2022). Yunus Emre'nin şiirlerinde dilbilimsel bir kategori olarak kanıtsallık. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 223-234. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1053039>
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1936). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cinque, G. (1999). *Adverbs and functional heads. A cross-linguistics perspective*. New York/Oxford: University Press.
- Corcu Gül, D. (2010). *Tanıtsallığın Durum ve Anlambilimsel Sunumu: Türkçede Tanıt Türleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Csató, É. A. (2000). Turkish MIŞ and IMIŞ-items. Dimensions of a functional analysis. L. Johanson, B. Utas (Ed.), *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* içinde (s. 29-44). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Demir, N. (2010). “1923-1938 Arasında Türk Dili”. O. Horata vd. (Ed.), *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi. 1920- 1938* içinde (s. 871-896). Ankara: AKM.
- Demir, N. (2012). Türkçede Evidensiyellik. *Bilig*, 62, 97-118.
- Dwyer, A. (2000). Direct and Indirect Experience in Salar. L. Johanson, B. Utas (Ed.), *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* içinde (s. 45-59). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Friedman, V. (2018). Where do Evidentials Come From?. A. Y. Aikhenvald (Ed.) *The Oxford Handbook of Evidentiality* (s. 124-147) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Givon, T. (1982). Evidentiality and epistemic space. *Studies in Language* 6/1, 23-49.
- Goddard, C. (2008). Towards a systematic table of semantic elements. C. Goddard (Ed.) *Cross-Linguistic Semantic* (s. 59-81) içinde. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing.

- Gül, D. (2017). Evidentiality in Turkish: Native Speaker Judgment. *International Journal of Language Academy*, Volume, 5/7, 17-29.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hirik, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Doktora Tezi. Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen. Studia Turcica Upsaliensia I*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Johanson, L. (2000a). Turkic Indirectives. L. Johanson, B. Utas (Ed.), *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* içinde (s. 61-87). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2000b). Viewpoint operators in European languages. Ö. Dahl (Ed.), *Tense and aspect in the languages of Europe* içinde (s. 27-187). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon (Ed.), *Studies in Evidentiality* (s. 273-290) içinde. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş* (N. Demir, Çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Johanson, L. (2018). Turkic Indirectivity. A. Y. Aikhenvald, (Ed.), *The Oxford Handbook of Evidentiality* (s. 511-525) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kihmş*. Ankara: Divan Kitap.
- Kılıç, F. (2005). Kırgız Türkçesinde Algisal Delile Dayalılık. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 68-113.
- Küçük, M. (2014). Mehmet Âkif Ersoy ve Türkçe. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21/2, 93-112.
- Özmen Veld, N. (2006). Anlamsal ve Edimsel Düzlemde Türkçede Tanıtsallık. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3/2: 00-00. <http://ded.mersindilbilim.info/en/pub/issue/19500/207812>
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parlatır, İ. (1986). Mehmet Âkif'in Şiirinde Söz Varlığı. Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Kitabı (s. 97-127) içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Plungian, Viladimir A. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics*, 33, 349-357.
- Rentsch, J. (2010). Why Turkic -DI is not [+PAST]. M. Kappler, M. Kirchner, P. Zieme (Ed.) *Trans-Turkic studies. Festschrift in honour of Marcel Erdal* (s. 267-279) içinde. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 49.
- Rentsch, J. (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Rind Pawlowski, M. (2014). Text Types and Evidentiality in Dzungar Tuvan. *Turkic Languages* 18, 159-188.
- Simon, C. (2018). Evidential modalities in Salar. The development of a Tibetan-like egophoric category. *Turkic Languages* 22, 3-35.
- Slobin, D. I., Aksu, A. A. (1982). Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evidential. P. J. Hopper (Ed.), *Tense-Aspect: Between Semantics & Pragmatics* (s. 185-200) içinde. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Co.

Straughn, C. A. (2011). *Evidentiality in Uzbek and Kazakh*. Library Faculty Publications. 3. Erişim adresi: <https://neiudc.neiu.edu/lib-pub/3>

Şahin, A. M. (2021). Âkif'in Mektuplarında Âsım'ın Nesli. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 12/58, 129-145.

Tuğlacı, G. (2020). Özbekçede Dolaylılık Kategorisi. *Dil Araştırmaları*, Bahar, 26, 175-192.

Uluçay, M. (2014). Mehmet Âkif Ersoy'un Eserleri Üzerinde Dil ve Üslûp İncelemesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Uzun, N. E. (1998). Türkçede görünüş/kip/zaman üçlüsü. *Dil Dergisi*, 68: 5-22.

van der Auwera, J. ve Plungian, V. A. (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistic Typology* 2, 79-124.

Willet, Thomas (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality. *Studies in Language* 12, 51-97.

İnceleme Verisi

Turinay, N. (Ed.). (2021). *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Şiir Külliyyatı, Safahat*. Türkiye Büyük Millet Meclisi. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: <https://www5.tbmm.gov.tr/pdf/Safahat.pdf>

Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.). *Dijital Safahat*. Erişim adresi: <https://safahat.diyanet.gov.tr/PoemList.aspx?bID=1>

Extended Abstract

This study investigates evidentials -mlş and İmlş in the first person context focusing on the uses in which contexts and with which lexical items based on the corpus consisting of Mehmet Âkif's works. Within the framework of these research questions, specifically, the semantic relation between evidentials and the context is described. Drawing on the results of our observations we aim to make conclusions about Akif's stylistic discourse in his works.

Evidentials are linguistic items that mark the source of the information, in other words, how the speaker reaches the information, which forms the basis of the proposition. Evidentiality emerges in Turkic languages as a declaration of indirectivity. Even with first-person direct access to evidence, indirectivity can be used: e.g. Bunun tadı güzelmiş. 'This tastes good.' In such uses, the speaker marks the situation s/he has experienced directly as 'information was accessed by a conscious subject' (see Johanson 2018). For this reason, Johanson (2000a, p. 65-66) classifies evidentiality in Turkic languages under indirectivity and divides it into three: reportive uses, e.g. Misafir gelmiş 'Guest has reportedly come (my mother said)', inferential use, e.g. Misafir gelmiş 'Guest has evidently come (there are shoes in front of the door)', perceptive or experiential uses, e.g. Yemek tuzluymuş 'The food is salty (as I can it)'.

Aikhenvald (2004, p. 29-31) considers Turkic languages among languages with a "non-first hand versus everything else" evidentiality system, which includes different types of hearsay and inference. She also states that in such languages, a dominant meaning occurs according to the lack of control in the first person context and the consciousness of the speaker. The meanings that emerge in the use of first-person and evidential can be classified as follows by adapting the examples given by Aikhenvald (2004, p. 221-222) into Turkish:

1) Uncontrollable situations: Üşütmüşüm. 'I have caught a cold.'

2) Lack of control and reduced responsibility: Sarhoş olmuşum. 'I have been drunk.'

3) Not realizing when the event is happening: Uyuyakalmışım. 'I have fallen asleep.'

4) Delayed/postponed realization: Dikenlerin içinde çay içmişim. 'I have drunk tea in the thorns.'

5) Looking at other situations, the speaker, who is consciously and directly involved in the event, can also use the indirection marker to evaluate the event and put a distance like the outside observer: Birbirimizi öldürecekmişiz. 'We were going to kill each other.'

In the above classification, primarily we would like to draw attention to the semantic structure of the verbs used with evidential. For example, while the act of cold takes place depending on external conditions, the speaker actively participates in the act of getting drunk. This clearly shows that the meaning of the lexical unit affects the proposition marked by the

evidential. The first-person situation differs in usage when the speaker states that s/he indirectly accesses the information despite participating in the propositional event under different conditions.

In the analysis, the uses of the grammatical evidential markers -mİş and İmİş in the context of the first person are determined in the corpus and examined with a semantic and pragmatic approach by classifying them semantically. While classifying, the situations determined by Aikhenvald (2004) in his studies are taken into account, however, this study suggests a classification depending on the uses observed in the data. In order to describe the uses comprehensively, the speaker's state of consciousness in participating in the event, whether it is voluntary or involuntary, and the association of the emerging meaning with the sub-categories of evidentiality are approved as the distinguishing criteria (see Slobin and Aksu 1982, p. 188, 197). In this context, the analysis consists of three stages. First of all, the semantic contribution of the evidentials to the proposition in a given context; whether the speaker participates in the propositional event, the state of consciousness, and the distance between the speaker and the statement are discussed. In the second stage, the realization phases of the verbs used with the evidentials are evaluated within the framework of Johanson's (1971; 2016) views on actionality. Finally, a semantic consideration of verbs is made based on the views of Goddard (2008) and Aikhenvald (2004) revealed by crosslinguistic variations.

According to the findings obtained in the study, the manner of the speaker participating in the process during the event is important in the semantic domain of evidentials, which emerges on the basis of the postterminal aspect marker in the usages: not being under the control of the speaker, lack of consciousness, being close to his perception, not participating in the process, etc. Following these criteria, the meaning of involuntary participation in the event is dominant in the corpus. However, this meaning becomes evident in the context. For example, lexical unit git- means an action that takes place with the speaker's intentional or voluntary participation, while it allows different readings with evidential: Gitmişim. 'I have gone' (hearsay-based disbelief, irony, or unconscious participation).

The post terminal and evidential marker -mİş/İmİş can be used for 'self-evaluation as an outside observer' under inferential evidentiality, as well as marking the speaker's objectivity towards the event. In these utterances, the speaker is a participant in the realization of the event, but it adds the meaning of evaluation as an observer, thanks to the distance marked -mİş. Furthermore, there is a relationship between the sub-category of objectivity and perception originating from -mİş: Durmuşum. 'I have stopped (as we see).'

It is clear that the context cannot be ignored while determining the actional properties of the verbs and the interpretations of the verbs are important. Especially since the content of the lexeme in the literary language is quite wide, attention is drawn to the changing phase of the action and semantic classification after the interpretation of the verb. While the meanings of doubt and awaiting approval come to the fore on the basis of inferential with the first person plural, the meaning of strong belief arises as an extension of reportive uses. The semantic domain emerging on the basis of hearsay can be associated with the objective stance seen in first-person singular usage. Âkif suggests that he exhibits an objective stance in the events he participates in, with the preferences -mİş and İmİş instead of -DI marking the neutral value, which is seen in the narration of historical events. Here, the distance content of the indirectivity is used in a positive way in order to increase the persuasiveness of the statement and to express strong belief: Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz/ Gelmişiz dünyâya milliyet nedir öğretmişiz 'Ones upon a time we also were a nation, and how were we a nation/we came here and taught the world what nationality is.' With the preference for the first person plural, he takes the responsibility for the proposition, with the preference for -mİş, the source of information is marked as hearsay. This combination adds the meaning of "I believe, I trust this reported information" to the proposition.